

(NA)ŘÍZENÁ LOAJALITA? OBRAZ ŠKOLSTVÍ V OLOMOUCI ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY PRIZMATEM ŠKOLNÍCH RAD¹

Ivan Puš

Ivan Puš: Managed Loyalty? The Image of Schooling in Olomouc during the First World War through the Prism of School Boards

The following study aims to explain, how the school boards in Moravia, the supervisory bodies, reflected the course of the war in their official correspondence, and to what extent teachers and pupils were involved in the wartime events through the instructions of these supervisory bodies. These were mainly numerous circulars addressed to all German and Czech district school boards including the school board in Olomouc. In Moravia school boards were nationally separated since 1907 and this impacted the further development, including the time of the first Czechoslovak republic. The lack of food and other energy sources, clothes, shoes, etc. has also affected the running of schools and the social situation of pupils and their teachers during the war.

The school was to help maintain and further spread loyalty among the civilians in the hinterland. The schools were supposed to help promote war loans and to support, at least symbolically, the soldiers at the front, through small gifts such as scarves or balaclavas. The new regulations also concerned the content of teaching - especially textbooks, the lack of which – the approved ones – was putting teachers in difficulties.

Key Words: School System, School Boards, World War I, Moravia, Czechoslovak Republic

Válečná léta výrazně ovlivnila provoz škol na Moravě, tedy správu budov, život jejich pedagogů a žáků, a to i přesto, že přímé boje, podobně jako v případě Slezska a Čech, toto území nezasáhly. Výuka byla poznamenána personálními změnami a častým rušením výuky, žáci i pedagogové hmotně strádali a na školy dopadl přísnější dohled státu prostřednictvím orgánů školního dozoru – školních rad.

Předválečná úroveň vzdělání a péče o dítě citelně poklesla. Obsah hesla „*Vše pro dítě!*“² ztratil na významu. Vypuknutím války a zavedením válečného hospodářství se ohled na nejmladší generaci velmi rychle rozplynul.³ Od nejmladší generace se očekávalo, že poskytne své síly jak ve prospěch rodiny, tak alespoň symbolicky ve prospěch státu.⁴ Podobná očekávání kladl stát rovněž na pedagogický sbor.

Událostem první světové války v zázemí i na frontě se již věnovala řada domácích i zahraničních autorů, kteří důkladně popsali průběh válečných operací v jednotlivých

1 Studie vznikla v rámci projektu GA20-00420S Moravský pakt jako laboratoř etnizace politiky a práva: národnostní rozdělení moravských měst v letech 1905–1914, který byl udělen Ostravské univerzitě Grantovou agenturou České republiky.

2 Milena LENDEROVÁ a Martina HALÍŘOVÁ a Tomáš JIRÁNEK, *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918*, Praha 2015.

3 Rudolf KUČERA, *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.

4 Využívání či zneužívání dětské práce během války představovalo problém, jenž bez pochyby přesáhl horizont téměř pětiletého konfliktu. V předválečné době silně kritizoval dětskou práci např. děkan teologické fakulty v Olomouci Josef Kachník, viz Josef KACHNÍK, *Časové otázky paedagogické*, Praha, s. 155–156.

regionech středovýchodní Evropy a jejich dopad na civilní obyvatelstvo, přičemž tuzemští autoři se věnovali především prostředí Čech. Analyzována byla každodennost vojáků nasazených na frontě i v zázemí a také byla zpracována přítomnost uprchlíků z Haliče a z Itálie v českých zemích.⁵

Cílem předkládané studie je zodpovědět, jak školní rady na Moravě, orgány školního dozoru, reflektovaly v úřední korespondenci průběh války, a nakolik byli pedagogové a žáci zapojeni prostřednictvím instrukcí těchto dohlížecích orgánů do válečných událostí. Jednalo se především o četné oběžníky, jež byly směřovány všem německým a českým okresním školním radám, tedy také školním radám v Olomouci.

Školní rady, vytvořené roku 1868 jako orgány školního dozoru,⁶ kontrolovaly kromě obsahu a metod výuky také personální, finanční a technické záležitosti týkající se provozu škol. Kompetenčně byly podřízeny ministerstvu kultu a vyučování a na teritoriální bázi rozděleny na zemské, okresní a místní školní rady.⁷

Ve statutárních městech, tedy i v Olomouci, okresní školní rady byly základní organizací. V jejich čele stál starosta statutárního města, nikoliv okresní hejtman. Nacionální a sociální napětí v českých zemích bylo před první světovou válkou citelné.⁸ Tzv. Moravského

5 Michal FRANKL, *Exhibiting Refugeeedom. Orient in Bohemia? Jewish Refugees during the First World War*, *Judaica Bohemiae* 50 (2015), s. 117–129; Jiří HUTEČKA, „Looking Like the Other Guys“, *Revue des études slaves* (88), 4, 2017, s. 667–682; TÝŽ, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*, Praha 2016; Ondřej KOLÁŘ a Adam CABIŠ a Karel PODOLSKÝ, *Držte se, Hanáci! Cesta olomouckého pluku první světovou válkou*, Brno 2015; Jana KREJČOVÁ, *Italští uprchlíci na Libavsku (1915–1919). K 100. výročí odchodu italských vystěhovalců z našeho území. Poodří*, *Časopis obyvatel horní Odry* 22, 2019, č. 1, s. 43–46; TÁŽ, *Italští uprchlíci na Svatém Kopečku v období Velké války*, *Střední Morava* 44, 2017, s. 48–57.

M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*, Praha 2015; Bohuslav REJZL, *Haličští uprchlíci v příbězích a kontextech české meziválečné literatury*, *Marginalia historica. Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury* 7, 2016, s. 229–249; Hannes STEKL (ed.), *Kindheit und Schule im Ersten Weltkrieg*, Wien 2015; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, 2. dopl. vyd., Praha 2014.

6 Zřízeny říšským zákonem z 25. května 1868; Jana BARTOŠOVÁ a Jan ŠIMEK a Magdaléna ŠUSTOVÁ, *Od školdozorce k inspektorovi. Historie školní inspekce*, Praha 2019, s. 49.

7 M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*, s. 67; Jan ŠIMEK, *Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost*, Praha 2016, s. 80–85.

8 Lukáš FASORA, *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910. Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova*, in: *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*, Jan RANDÁK a Petr KOURA (edd.), Praha 2008, s. 101–115; Rudolf JAWORSKI: *Nationale Botschaften im Postkartenformat. Aus dem Bildarsenal deutscher und tschechischer Schutzvereine vor 1914*; in: *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*, Marburg 2009, Peter HASLINGER (ed.), s. 142–157; Martin KLEČACKÝ, *Volební násilí a státní moc. Obecní volby v Českých Budějovicích 1901–1906*, *Historie – Otázky – Problémy* 6, 2014, č. 1, s. 82–105; Jiří MALÍŘ, *Obecní samospráva a národnostní problematika na Moravě před 1914 (Deset poznámek k „boji o radnice“ moravských měst)*, in: *Národnostní problémy v historii měst*, Prostějov 1993, s. 75–87; Peter URBANITSCH, *„Mährische Exzesse“ im Oktober und November 1899 und das offizielle Wien*, in: *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, Hana AMBROŽOVÁ (ed.), Brno 2009, s. 447–472; Michael VIKTORÍK, *Z „boji o radnice“ moravských měst. Volby do obecních výborů v Litvli na konci 19. století*, *Časopis Matice moravské* 134, 2015, 1, s. 81–108.

vyrovnaní⁹ mělo vést ke zmírnění politického a z části společenského napětí v zemi. Součástí těchto dohod na úrovni zemského sněmu byla také novelizace školského zákona, tzv. lex Perek spolu s tzv. Marchetovým prováděcím nařízením, jež regulovaly přijímání žáků do škol dle jazykových kompetencí.¹⁰ V roce 1907 pak také byly okresní a místní školní rady na Moravě rozděleny na české a německé,¹¹ což platilo až do období po roce 1918.

Na začátku 20. let proběhla transformace školních rad na školní výbory, přičemž jazyková parita zůstala zachována. Nově byly vytvořeny české a německé školní výbory, a to navzdory snahám českých politiků, kteří usilovali o administrativní sloučení školních rad.¹² Pravomoce a principy fungování těch orgánů školního dozoru se jinak příliš nezměnily až do období protektorátu.

K analýze dané problematiky jsem využil dosud zcela nezpracovaný archivní fond německé okresní školní rady (OŠR), zpracovaný fond české okresní školní rady a moravské zemské školní rady (ZŠR).

Tento typ pramene se jeví v současnosti jako velmi perspektivní a školní rady jako instituce se těší badatelskému zájmu.¹³ Z kapacitních důvodů jsem pozornost zaměřil na primární a nižší sekundární školství, přestože analýza situace na školách středních by rovněž byla přínosem, zejména v oblasti odborného školství.¹⁴

9 Andrea POKLUDOVÁ, *The Moravian Pact of 1905: A Model Solution to Ethnic Conflict, or a Way to Deepen Ethnic Conflict in Multi-Ethnic Towns? A Case Study of Olomouc*, *Historica Olomucensia* 64, 2023, s. 51–71; Lukáš FASORA a Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd.), *Moravské vyrovnání z roku 1905 – možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě: sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10–11. listopadu 2005 v Brně*, Brno 2006; Horst GLASSL, *Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat. Der mährische Ausgleich*, München 1977; Rudolf Herrmann von HERRNRITT, *Die Ausgestaltung des österreichischen Nationalitätenrechtes durch den Ausgleich in Mähren und in der Bukowina*, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 1914, č. 1, s. 583–615.

10 Nařízení ministra kultu a vyučování Gustava Marcheta (1846–1916). H. KILLIAN – A. KURIR, *Marchet, Gustav (1846–1916)*, *Jurist und Politiker*, in: *Österreichisches biographisches Lexikon*, Dostupné z https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_M/Marchet_Gustav_1846_1916.xml [cit. 1. 2. 2023]; Pavel KLADIWA, *Německé obecné školství v Perkově Prostějově*, *Historica Olomucensia* 63, 2022, s. 79–107; Pavel KLADIWA, *Boj o dítě. Zápisy do obecných škol v moravské části Ostravska v první čtvrtině 20. století*, in Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 2021, 35 (1), s. 53–96; Andrea POKLUDOVÁ, *Brněnské školství v kontextu lex Perek*, *Historica* 12, 2021, č. 2, s. 166–196; Ivan PUŠ, *Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení*, *Časopis Matice moravské* 136, 2017, č. 1, s. 81–97.

11 I. PUŠ, *Ideologische Gegner, oder streng neutrale Aufsichtsorgane? Der deutsche und tschechische Bezirkschulrat in Olmütz in den Jahren 1907–1914*, in: *School Inspectors and School Inspections from the Middle Ages to Modern Times*, Tomáš KASPER a Martin HOLÝ a Marcelo CARUSO a Markéta PÁNKOVÁ (edd.), Bad Heilbrunn 2022, s. 257–266.

12 Ivan PUŠ, *The Supervision of Schools and the Language of the Czechoslovak Administration. On the Example of School Committees in the Bilingual Moravia*, *Historia Scholastica. International Review for History of Education* 10, 2023, č. 2 [v tisku].

13 J. BARTOŠOVÁ a J. ŠIMEK a M. ŠUSTOVÁ, *Od školdozorce*; Tomáš KASPER a Martin HOLÝ a Marcelo CARUSO a Markéta PÁNKOVÁ (edd.), *School Inspectors and School Inspections from the Middle Ages to Modern Times*, Bad Heilbrunn 2022.

14 Zásadní studii k odbornému školství s pozorností na situaci ve Slezsku vydal naposled Petr KADLEC, *Vzdělání – společnost – hospodářství. Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*, Červený Kostelec. 2020.

Školství a vzdělanost před první světovou válkou

Základní školství bylo v průběhu dlouhého 19. století cíleně budováno rakouským státem jako nástroj vzdělání, osvěty a loajality.¹⁵ Škola pozvolna získávala roli pečovatelky o dítě. Provoz obecných a měšťanských škol byl regulován jednak výše zmíněným zákonem o školních radách a jednak zákonem o obecných školách z 14. května 1869, jenž v českých zemích prodlužoval dosavadní šestiletou povinnou školní docházku na osmiletou¹⁶ a zavedl čtyřleté učitelské ústavy.¹⁷ Navzdory novele z roku 1883, jež umožnila zkrácení doby povinně strávené ve škole, respektive povinnou délku vzdělávání,¹⁸ byly vytvořeny předpoklady pro příznivý rozvoj širokých vrstev společnosti. Předpokladem úspěšné modernizace školství byl také vznik výše zmíněných orgánů školního dozoru – školních rad.

Církev, jež měla do 60. let 19. století zásadní vliv na správu škol, kurikulum i personál, byla výrazně upozaděna. Stát, země a obce se ujaly rozvoje školství v jednotlivých regionech, a to s vynaložením značných finančních prostředků. Církev však i nadále představovala silnou autoritu, zejména ve venkovských obcích.¹⁹

Díky aktivitě státu, zemských výborů, díky obcím a měšťanským spolkům byla během půlstoletí vybudována a rozšířena síť předškolních a školních zařízení, počínaje školkami, obecnými školami a měšťankami, přes střední školy až po školy vysoké a univerzity.²⁰ Hospodářský růst a modernizace státní správy, samosprávy a školství vedly

15 Problematika loajalit a identit v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století je v současné historiografii intenzivně studována a diskutována, mj. Pavel KLADIWA, *Národ jako jediné hodnotící kritérium? České země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie*, Český časopis historický 113, 2015, s. 989–1008; Pavel KLADIWA et al, *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, Ostrava 2016; Milan ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*, Praha 2014; Václav PETRBOK a Taťána PETRASOVÁ a Pavla MACHALÍKOVÁ (edd.), *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*, Praha 2016.

16 Šestiletá povinná školní docházka byla zachována pouze v uherské části monarchie, na níž se uvedený zákon nevztahoval. To pak přineslo komplikace při revizi a hodnocení školské soustavy a systému vzdělávání první Československé republiky. Magdaléna ŠUSTOVÁ, *Kde a jak se učilo – struktura, správa školství*, in: „Národní“ školství za první Československé republiky, Tomáš KASPER a Dana KASPEROVÁ a Kateřina PÁNKOVÁ (edd.), Praha 2018, s. 11–21, zde s. 11.

17 Říšský zákon o obecných školách (Reichsvolksschulgesetz) ze 14. 5. 1869; J. ŠIMEK, *Historie*, s. 80; Andrea POKLUDOVÁ, *Vesnický učitel na přelomu 19. a 20. století. Významný aktér modernizace venkovské společnosti*, Časopis Matice moravské 2018, CXXXVII, č. 2, 295–319, zde s. 295–299.

18 Myšleno je tím především soukromé, tzv. domácí vyučování, jež často volily rodiny právě v jazykově smíšených regionech.

19 A. POKLUDOVÁ, *Vesnický učitel*, s. 295–319; Jana OSTERKAMP, *Gefühlshaushalt in Mähren. Leistungsverwaltung, Landesschulden und Loyalitäten nach 1905*, *Administrativ. Zeitschrift für Verwaltungsgeschichte*, 3, 2018, s. 185–200, zde s. 193–194.

20 Přehledně k vývoji školství v monarchii mj. Peter URBANITSCH, *Österreichs Schulen. Organisatorischer und struktureller Wandel 1848 bis 1914*, in: *Kindheit und Schule im Ersten Weltkrieg*, Hannes STEKL a Christa HÄMMERLE a Ernst BRÜCKMÜLLER (edd.), Wien 2015, s. 45–73; Také viz O problematice vzdělávacího systému, o jednotlivých typech škol, pedagogických žáčích v habsburské monarchii pojednává samozřejmě řada autorů české i světové historiografie. Výběrově ze studií posledních deseti let Michal KNEBLÍK, *Škola – mezi disciplínou těla a ducha. Triviální školy v Čechách 1774–1800*, in: *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*, Milena LENDEROVÁ a Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ (edd.), Praha 2013, s. 131–148; Milena LENDEROVÁ, *Vzdělání a škola*,

ke zvyšování počtu absolventů středních škol,²¹ později též technických učení a univerzit, přestože se již 80. letech ozývali kritici neprakticky zaměřeného vzdělávání a příliš vysokého počtu absolventů.²²

Na konci 19. století se učitelé a učitelky stávali významnými aktéry veřejného dění, ve městě a především na venkově. Přispívali k rozvoji kulturního života, aktivně působili ve spolcích, ať už pouze v dané lokalitě, nebo v širší oblasti. Někteří z nich se angažovali v komunální i vyšší politice jako zvolení členové obecních zastupitelstev, poslanci zemských sněmů a říšské rady.²³

Olomoucké školství

Olomouc byla posádkovým městem a do roku 1888 také městem s pevnostním statutem, jenž v mnoha ohledech brzdil její rozvoj.²⁴ Prestiž města na druhé straně zvyšovala přítomnost arcibiskupství a do roku 1860 univerzita, z níž poté byla zachována pouze teologická fakulta.²⁵

V tomto statutárním městě, jehož populace dosahovala k roku 1910 dvou desítek tisíc obyvatel, sídlila rovněž celá řada institucí státní správy. Olomouc do druhé poloviny 20. století obývala významná německojazyčná a českojazyčná societa.²⁶ Z hlediska utváření národnostních konstruktů a imaginace krajiny lze mluvit o německém jazykovém ostrovu, jež tvořilo město Olomouc a přilehlé obce Nová Ulice, Nové Sady, Pavlovice, Povel, Neředín, Nemilany, Nový Svět a Slavonín (Markt Neugasse, Neustift, Paulowitz, Powel, Neretein, Nimlau, Salzergut, Schnobolin), dnes městské části. Jednalo se o zdanlivě uzavřené jazykové území, jež ovšem mělo pro německé aktivisty na konci 19. století i po první světové válce značný symbolický význam.

Ve srovnání s pohraničními regiony Slezska či severozápadních Čech suplovalo toto uzavřené území absentující zemskou a poté státní hranici.²⁷ Jádro vzdělávacích institucí

in: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Milena LENDEROVÁ a Tomáš JIRÁNEK a Marie MAC-KOVÁ, Praha 2017, s. 217–228; J. ŠIMEK, *Historie*.

21 Petr KADLEC, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava 2013.

22 Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009, s. 98–104; Emil BRIX, *Sprachenpolitik in den böhmischen Ländern im Bildungsbereich als Instrument nationaler Desintegration*, in: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*, Harald BINDER a Barbora KŘIVOHLAVÁ a Luboš VELEK (edd.), Praha 2003, s. 47–62, zde s. 61.

23 A. POKLUDOVÁ, *Vesnický učitel*, s. 295–319.

24 Michael VIKTOŘIK, *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*, České Budějovice 2011, zde s. 168–169.

25 Dobové diskuze k obnově či zřízení nové univerzity a k financování univerzit v Předlitavsku analyzovala Marie GAWRECKÁ, *Kam s ní? Snahy o zřízení nové německé univerzity v předlitavské části habsburské monarchie v poslanecké sněmovně Říšské rady v letech 1872–1875*, Slezský sborník 117 (2019), č. 1, s. 23–41.

26 K roku 1910 žilo ve městě 22 245 obyvatel, z toho 13 253 Němců, 8030 Čechů. Jindřich SCHULZ (ed.), *Dějiny Olomouce*, Olomouc 2009, s. 49; Židé se hlásili většinou k německé obcovací řeči. Kategorie „národnost“ nebyla ve sčítacích operátech užívána, poprvé až při sčítání v roce 1921, viz P. KLADIWA (ed.), *Národnostní statistika*.

27 Viz např. Pavel KLADIWA, *Národnostní politika na meziválečném Hlučínsku (s důrazem na základní školství)*, Slezský sborník 113 (2015), 1, s. 105–128; Ondřej KOLÁŘ a kol., *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019.

tvorily v Olomouci čtyři veřejné obecné a měšťanské školy s německým vyučovacím jazykem a jedna českojazyčná obecná škola.²⁸ Vedle toho stály v Olomouci další soukromé školy (s právně veřejností²⁹). Šlo o klášterní obecnou a měšťanskou školu uršulinek a o tzv. Elisabethinum, bývalý nemocniční areál,³⁰ v jehož budově působila obecná a měšťanská škola a vedle nich různě zaměřené prakticky zaměřené kurzy.³¹ Českojazyčné bylo tzv. Pöttingeum,³² oficiálně Ústav hraběte Emanuela Pöttinga.³³

Po vypuknutí války měla škola udržet klid ve společnosti. Vedle armády, úřednictva a (katolické) církve měla být právě škola nejen prostým symbolem, ale také skutečným garantem loajality vůči rakousko-uherskému státu, vládnoucí dynastii a vůči spojencům.

V důsledku zavedení válečného hospodářství, napjaté atmosféry v multietnickém státě, a v důsledku vleklé války, na niž žádný z účastníků nebyl připraven, se však zásadně změnil dosavadní přístup k dětem.³⁴

Mobilizace a vyhlášení války v červenci 1914 postihly výrazně také učitele, kteří byli povinni vojenskou službou. Podle zákona o válečných úkonech z 26. prosince 1912 byli všichni muži do 50 let povinni plnit „*služební úkony pro válečné účely*“. Výjimka ze zákona se vztahovala mj. na duševně a tělesně nezpůsobilé, vybrané státní úředníky a faráře.³⁵

Odvozy se nakonec dotkly asi třetiny pedagogů,³⁶ což jednoznačně ohrozilo realizaci výuky na školách. Pro tehdejší správu škol bylo ovšem zprvu obtížné zjistit přesné počty odvedenců a nemožné je to i dnes.³⁷ V dostupných pramenech se údaje liší, přestože školní rady tehdy usilovaly o získání přesných informací prostřednictvím dotazníků zasílaných jednotlivým školám.

Okresní školní rady (OŠR) se snažily o to, aby alespoň někteří vyučující byli zproštěni služby v domobraně.³⁸ Na místa původních pedagogů nastoupili jejich mladší

28 Pavel KLADIWA a Andrea POKLUDOVÁ a Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914, II. díl, sv. 2. Finance a infrastruktura*, Ostrava 2009, 150–154.

29 Soukromé školy musely žádat o tzv. právo veřejnosti, aby byly zákonem uznány za právoplatné vzdělávací instituce. Ministerstvo kultu a vyučování v tomto případě schvalovalo učebnice a kurikulum. V případě udělení práva veřejnosti mohli žáci obdržet na konci roku státem uznávané vysvědčení.

30 Dnes Křížkovského 8 a 10, sídlo Univerzity Palackého v Olomouci.

31 Adolf TÜRCK, *Schematismus des deutschen Schulwesens in Mähren*, Brno 1910, s. 41–42.

32 V budově tzv. Pöttingea se nacházela „vyšší dívčí škola“ (tj. čtvrtý nepovinný ročník jinak tříleté měšťanky). Vedle toho byla v budově umístěna dvouletá obchodní škola a industriální škola pro šití prádla a oděvnictví, škola kuchařsko-hospodyňská a jazyková škola s kurzy ruštiny, němčiny, francouzštiny a angličtiny. Karel MRÁZEK, *Schematismus českého školství na Moravě 1910*, Husovice 1910, s. 154.

33 Hrabě Emanuel Pötting-Persing (1819–1897) byl proboštem metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci. Isidor KAHLÍK, *Emanuel hrabě Pötting-Persing, probošt kapitoly Olomoucké*, Olomouc 1898.

34 M. LENDEROVÁ, *První světová válka a městské děti*, Theatrum Historiae 6, 2015, s. 213–229

35 Vojtěch KESSLER a Josef ŠRÁMEK, *Tváře války. Velká válka 1914–1918 očima českých účastníků*, Praha 2020, s. 34; dostupné z: <http://alex.onb.ac.at/cgicontent/alex?aid=rbo&datum=1912&page=1229&size=45> [cit. 1. 2. 2023].

36 M. LENDEROVÁ, *První světová válka a městské děti*, s. 220–221.

37 M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*, s. 70.

38 SOKA Olomouc, fond M 5-1, Městský školní výbor (český), Olomouc, inv. č. 15, kart. 1. Zpráva moravské zemské školní rady č. 36961 všem českým okresním školním radám z 8. 12. 1914. Zda byla zaslána obdobná zpráva německým okresním školním radám, nebylo zatím zjištěno.

kolegové, studenti či čerství absolventi a industriální učitelky,³⁹ případně též zasloužili učitelé v penzi.⁴⁰ Ministerstvo kultu a vyučování během války také usilovalo o to, aby učitelé, kteří při hodnocení zdravotního stavu obdrželi známku C – nezpůsobilí služby na frontě – byli zproštěni služby v zázemí a vrátili se na své původní pracoviště.⁴¹ Ženy nastupovaly do škol ve funkci výpomocných, nebo provizorních učitelek.⁴² Doba jejich zaměstnání často uplynula s koncem války, pokud se jejich kolegové nerozhodli prodloužit si službu v armádě. Vedle tradiční role hospodyně a matky tak ženy pronikly do některých profesí, které jim byly do té doby uzavřeny, a staly se nezpochybnitelnou součástí do té doby dominantního světa mužů.⁴³

Při personálním doplňování uvolněných míst byly OŠR z počátku brzděny moravskou zemskou školní radou. Podle jejího vyjádření bylo „*nepřípustno zatímně obsazovati místa učitelská, která toliko přechodně osiřela a tudíž nejsou definitivně uprázdněna.*“⁴⁴ Jestliže chtěla OŠR obsadit místo ve škole, musela se obrátit na zemskou školní radu, což před válkou nebylo její povinností. Pravomoce školních rad tak byly v důsledku války částečně suspendovány.

Hmotná nouze a hospodářská pomoc škol(ám)

Povinností učitelů bylo během války povzbuzovat nejen žáky, ale také obyvatelstvo k činorodosti. Loajalita vůči státu byla samozřejmě vyžadována a učitelé i učitelky měli působit optimisticky, nešířit zbytečně negativní nálady a naopak měli uklidňovat znepokojené obyvatelstvo.⁴⁵ Obzvláště pak od roku 1916, kdy začalo válečné hospodářství selhávat, apelovaly úřady na výkonnost zemědělců. Propagace se měli ujmout také učitelé ve školách, kteří tak činili na základě výzvy moravského místodržitelství. Rolníci měli zintenzivnit svou práci. Neměli být demotivováni povinností vysokých odvodů v rámci válečného hospodářství.

39 M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*, s. 71.

40 Zemský spolek učitelů pensistů přišel již v září 1914 s nabídkou bezplatné výuky. SOkA Olomouc, fond M 5-1, Městský školní výbor (český), Olomouc, inv. č. 15, kart. 1, Zpráva moravské zemské školní rady č. 26732 ze 7. 9. 1914; M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*, s. 71.

41 SOkA Olomouc, fond M 5-9, Městský školní výbor (německý), Olomouc. Prezidium zemské školní rady ředitelstvím všech středních škol, dívčích lyceí, učitelských ústavů s německým vyučovacím jazykem na Moravě, 20. 3. 1918.

42 Pojem provizorní učitelka či provizorní učitel označoval pedagoga, jenž zastával zatím nesystemizované místo, zatímco výpomocný učitel působil na škole jako náhrada za kolegyni, kolegu v pracovní neschopnosti, tedy v případě války byl tento jedinec povinen válečnými úkony. Otto KATSCHINKA, *Das Lehrerrecht in Mähren. Ein Taschenhandbuch für den Lehrer Deutschmährischen Lehrerbundes*, Brünn 1916, s. 89.

43 R. KUČERA, *Život*.

44 SOkA Olomouc, fond M 5-1, Městský školní výbor (český), Olomouc, inv. č. 15, kart. 1, Zpráva moravské zemské školní rady č. 36685 všem českým okresním školním radám z 30. 11. 1914.

45 Tamtéž. Zpráva moravské zemské školní rady č. 240 předsedům okresních školních rad z 29. 10. 1914.

Bohatší venkovské vrstvy, zejména sedláci, naopak disponovali menšími či většími přebytky, a pro městské obyvatelstvo představovaly významnou možnost zisku potravin.⁴⁶

Učitelé se měli podílet na zlepšení ekonomické situace státu jak ve škole, tak mimo ni. Do této iniciativy se měly zapojit rovněž četné zemědělské spolky a brněnský tisk.⁴⁷ Učitelé se pak měli sami podílet na polních pracích. Výuka však neměla jít stranou. Dopoledne měli maximálně využít k výuce, odpoledne jim bylo vyhrazeno k zemědělským pracím a přípravám na vyučování.⁴⁸

Výnosem ministra kultu a vyučování byla moravská zemská školní rada pověřena podporou pěstování zeleniny, kterou inicioval Úřad pro výživu lidu. K pěstování zeleniny měly být využity školní zahrádky a žáci byli k výpomoci v zemědělství uvolňováni z výuky. Mimo jiné se podíleli na likvidaci škůdců na ovocných stromech. Pedagogové měli navíc u rodičů žáků propagovat pěstování zeleniny a sami se měli účastnit organizace žní, např. v červenci roku 1918.

Děti se rovněž zapojily do sběrných akcí a ve škole vyráběly vše, co mohli vojáci, tedy také jejich otcové a starší bratři, využít na frontě. Ve vyučování se vyráběly nátepičky, nákoleníky, ochranné kukly proti sněhu a mrazu, šály, teplá obinadla.⁴⁹

Děti se měly zapojit do práce jak ve škole, tak mimo ni, v době svého volna. Nelze pominout skutečnost, že dětská práce v různých formách byla do té doby obvyklá. V průběhu 19. století se pod vlivem moderní pedagogiky proměnil vztah k dítěti, přesto však ve městě i na venkově představovaly děti významnou součást hospodářského řetězce.⁵⁰ Během války byla dětská práce o to více využívána.

Téměř všeobecný nedostatek potravin, obzvláště v posledních dvou válečných letech, se projevil samozřejmě také v každodennosti dětí. Problematika jejich výživy byla řešena jak na lokální, tak na centrální úrovni. V předvánočním čase roku 1917 se poslanci říšské rady ve výboru pro vzdělání usnesli na tom, že je nutné vytvořit školní jídelny, jež by pro žáky zabezpečily snídaně a obědy. V prvních měsících roku 1918 však očividně nebylo jasné, jak mají být tyto kuchyně školskou správou organizovány a financovány. Zemská školní rada se také potýkala s problémem, podle jakého klíče by měla školní jídelny zřizovat, respektive na jaké lokality se z hlediska výživy dětí zaměřit.

46 Eduard KUBŮ a Jiří ŠOUŠA, *Z časů, kdy nebylo co jíst... Český sedlák/rolník za velké války, in: Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*, Jitka BALCAROVÁ a Eduard KUBŮ a Jiří ŠOUŠA (edd.), Praha 2017, s. 49–68.

47 MZA Brno, B 22 Zemská školní rada Brno, I. část, inv. č. 33, kart. 43. Moravské místodržitelství prezídiu moravské zemské školní rady, 25. 4. 1917, č. 3488/A/1.

48 SOKA Olomouc, fond M 5-9, Městský školní výbor (německý), Olomouc. Moravská zemská školní rada všem německým okresním školním radám, strojopis, 9. 5. 1918, č. 12096.

49 SOKA Olomouc, fond M 5-1, Městský školní výbor (český), Olomouc, inv. č. 15, kart. 1, Zpráva moravské zemské školní rady č. 27915 z 23. 9. 1914. Na příkladu Čech M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*.

50 Navzdory tomu byla dětská práce státem kontrolována a omezována. Živnostenský zákon z roku 1885 zkrátil pracovní dobu dětí. Tomáš JIRÁNEK a Milena LENDEROVÁ, *Děti jako válečná pracovní síla*, in: *Vše pro dítě!*, M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, s. 98–101.

Zda upřednostnit města a průmyslová centra, nebo naopak venkov.⁵¹

Vedení škol a pedagogické sbory měly rovněž pamatovat na duševní stravu vojáků na frontě. V říjnu 1917 vyhlásilo ministerstvo kultu a vyučování sbírku pod názvem *Bücher ins Feld.* („Knihy do pole“). Tuto akci zaštiťovala stejnojmenná organizace s celostátní působností se sídlem na Vídeňské univerzitě. Vedení škol mělo „*vhodným způsobem směřovat výzvu žákům a rodičům, aby se podíleli na knižních sbírkách.*“⁵² V Olomouci měla akce i přes všeobecný hmotný nedostatek příznivou odezvu. Dívčí obecná škola a měšťanka sídlící v Elisabethinu hodnotila výtěžek sbírky jako velmi příznivý. K 23. květnu 1918 bylo evidováno 76 knih (o celkové hmotnosti 20 kg) a sbírka v následujících měsících pokračovala.⁵³

Na jedné straně si ministerstvo a školní rady uvědomovaly potenciál školy a žáků v hospodářské výpomoci a považovaly za správné, že žáci vystřídají duševní práci za tělesnou, na druhé straně chápaly, že četné případy přerušení výuky nebo neúčasti žáků na výuce mají negativní dopad na vzdělávací proces.

K přerušení vyučování docházelo buď z provozních důvodů, např. kvůli nedostatku energetických zdrojů, jichž se především ve školním roce 1917/1918 nedostávalo, nebo kvůli absenci většího počtu žáků. Úřady nakonec dospěly k názoru, že školní mládež zanedbává výuku a vzdělání více, nežli je nutné. Proto byla zaváděna určitá opatření k potlačení tohoto jevu. Hospodářská výpomoc ze strany žáků již nebyla automaticky považována za omluvu jejich nepřítomnosti ve škole a školy měly dbát na to, aby se žáci skutečně věnovali zemědělským pracím, nebo pomáhali v domácnosti, pakliže z těchto důvodů ve škole chyběli.

Feriální dny, tedy dny volna, měly být redukovány,⁵⁴ zachovávat se naopak mělo volno v neděli, o prázdninách, ve dnech svátku a narozenin císaře a císařovny a v další sváteční dny.⁵⁵

Základní rytmus školního roku měl být také zachován. Neodmyslitelnou součástí letních dnů bylo slavnostní zakončení školního roku, jež zpříjemňovalo, nebo lépe řečeno zmírňovalo strastiplný rok školní mládeže.

Hmotný nedostatek posledního válečného roku dopadl na veškeré obyvatelstvo monarchie, především však na obyvatelstvo měst, a tíživá situace se nevyhnula ani učitelům. Nešlo jen o chronický nedostatek potravin.⁵⁶ Mnozí jedinci se potýkali také s nedostatkem

51 SOkA Olomouc, fond M 5-9, Městský školní výbor (německý), Olomouc. Moravská zemská školní rada všem německým okresním školním radám, 17. 2. 1918.

52 Tamtéž. Moravská zemská školní rada ředitelstvím jednotlivých středních škol a učitelských ústavů s německým vyučovacím jazykem a všem německým okresním školním radám, strojopis, 3. 10. 1917, č. 28021.

53 Tamtéž. Dopis ředitelství školy německé okresní školní radě z 25. 5. 1918.

54 SOkA Olomouc, fond M 5-9, Městský školní výbor (německý), Olomouc. Zemská školní rada všem německým okresním školním radám, strojopis, 18. 1. 1918, č. 887.

55 Tamtéž. Moravská zemská školní rada všem německým okresním školním radám, strojopis, 30. 3. 1918, č. 7496; Milena LENDEROVÁ, *První světová válka a městské děti*, s. 222–224.

56 O tzv. batohovém hospodářství (Rucksackwirtschaft) Rudolf KUČERA, *Život*, s. 35–58; E. KUBŮ a J. ŠOUŠA, *Z časů*, s. 49–68.

adekvátního oblečení a obutí, což pro výkon úřednické, nebo právě učitelské profese, představovalo problém, neboť reprezentativní zevnějšek byl považován za nezbytný.

V posledním válečném roce informovala zemská školní rada německou okresní školní radu v Olomouci o postupu, jakým způsobem mohou učitelé obecných škol získat boty, jichž byl zjevně nedostatek nejen u dětí. Tehdy ZŠR reagovala na situaci, kdy okresní a místní školní rady, školské spolky a vedení škol na Moravě opakovaně žádaly ministerstvo obchodu o přidělení bot, nebo kůže. Ministerstvo jim však sdělilo, že nedisponuje potřebnou obuví a podle nařízení z 13. prosince 1917, jež se týkalo preventivních opatření pro obutí obyvatelstva,⁵⁷ se školní rady a vedení škol měly obrátit na *Společnost pro pořizování kůže a bot (Landesbekleidungsstelle)* se sídlem ve Vídni, zemskou centrálu pro Moravu v Brně.

Oblečení a obutí, stejně jako potraviny podléhaly centrálnímu válečnému hospodářství. Nové boty mohly být jedinci vydány na speciálním výdejním místě, a to pouze s potvrzením o odevzdání původních bot na odběrném místě. Ministerstvo obchodu se navíc snažilo přimět učitele, aby využívali správkáren bot provozovaných soukromníky, u nichž zároveň apelovalo na zavedení příznivých cen.

V případě nouze mohla každá obec, nebo škola či školní rada nakoupit použité boty a ty pak přerozdělit, případně prodat. Veřejné sbírky, sbírky ve školách a válečné půjčky představovaly pro Rakousko-Uhersko nejen významný zdroj prostředků pro vedení války, ale také prostředek mobilizace obyvatelstva.

Ve školách byly během války průběžně vybírány příspěvky do fondu vdov a sirotků, pro Červený kříž, na ochranu a péči o dítě a další. Ředitelé škol byli povinni sepsat zprávu o výběru příspěvků a souhrnné údaje doložit evidencí vybraných částek. Pedagogové se nakonec sami měli aktivně zapojit do činnosti Červeného kříže tím, že vstoupí do jeho regionálních poboček a budou propagovat činnost Červeného kříže. Zemská školní rada přitom dbala na to, aby jazykové mutace veřejných výzev Červeného kříže v jednotlivých zemských jazycích byly vždy schvalovány spolkovým vedením a ministerstvem kultu a vyučování.⁵⁸ V neposlední řadě se učitelé také měli podílet na propagaci válečných půjček. Během války jich bylo vypsáno celkem osm.

Speciální péče byla věnována válečným sirotkům a strádajícím studentům. Vedle Červeného kříže a lokálních spolků se vytvořily další organizace, jež měly zmírňovat negativní sociální rozměr války. Jednalo se mj. o spolek s názvem *Studijní péče o sirotky válečníků a válkou strádající studenty obojího pohlaví (Studienfürsorge für Kriegerwaisen und durch den Krieg notleidende Studenten beiderlei Geschlechtes)*. Spolek vznikl 9. srpna 1916. Centrálu měl ve Vídni a očekávalo se, že ve větších městech monarchie budou vznikat pobočky. Deklarovaným cílem bylo podpořit válkou zasaženou mládež. Studenti se měli nadále vzdělávat na odborných a vyšších školách, získat odborné

57 <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1917&page=1391&size=45> (citováno dne 10. 11. 2019).

58 SOKA Olomouc, fond M 5-9, Městský školní výbor (německý), Olomouc. Moravská zemská školní rada všem okresním školním radám a jednotlivým středním školám a učitelským ústavům s německým vyučovacím jazykem, strojopis, 6. 5. 1918.

vzdělání a tím si zajistit v budoucnu obživu. Smyslem činnosti spolku bylo také vzbuzovat ve všech studentech pocit sounáležitosti, obzvláště se spolužáky, kteří „*ztratili otce a živitele bojující za vlast*“. Očekávalo se, že poté, co studenti ukončí školu, převezmou svůj díl odpovědnosti a budou se podílet na společném díle, čímž „*společnost a stát v době války vyjádří dík svým obráncům*.“

Udržování vlastenectví během války

Jestliže škola představovala významný pilíř rakouského státu, pak byl pro státní úřady důležitý denní program ve škole i metody vyučování. Udržování a posilování loajality vůči státu a panovníckému domu mělo být i nadále samozřejmou součástí výuky.

Již v říjnu 1914 nechalo ministerstvo vnitra vyrobit pro každou korunní zemi veliké množství černožlutých kokard v ceně 30 haléřů za kus. Učitelé i žáci měli jejich nošením „*projevovat vlastenecké smýšlení*.“⁵⁹ Do škol byly zaváděny také nové čítanky obsahující válečně laděné texty a text rakouské hymny (*Volkshymne*). Žáci četli a recitovali vlastenecky laděné básně a psali obsahově vhodné diktáty a slohová cvičení.⁶⁰

V říjnu 1916 během běžné kontroly korespondence zachytila pobočka Cenzurní komise (*Zensurstelle*)⁶¹ v Olomouci dopis, v němž výpomocný učitel⁶² Richard Lasák, působící v Němčicích nad Hanou napsal svému otci Richardu Lasákovi, řediteli školy v Újezdu u Přerova, o učitelské konferenci (tj. poradě), na níž bylo údajně rozhodnuto využívat zakázané učebnice, respektive čítanky bez platné doložky. V případě nahlášené kontroly se pak měly tyto čítanky ukrýt.⁶³ Tímto sdělením tak ohrozil jednak sebe a jednak své kolegy a nadřízené, zejména pak ředitele školy Antonína Teličku.

Zemská školní rada nechala záležitost prověřit, a to na podnět vojenského velitelství v Krakově, jež bylo nadřízeným orgánem olomoucké cenzurní komise. Konkrétní šetření pak zahájila OŠR v Přerově, jež se k prověření tohoto případu sešla 7. února 1917. Tehdy dospěli členové školní rady k názoru, že ze strany vedení školy k pochybení nedošlo. Ředitel Telička podle zjištění přerovské OŠR naopak nabádal učitele k dodržování předpisů a R. Lasák bohužel mylně interpretoval jeho slova. OŠR proto předběžně navrhla, aby učitelé byli uděleno ústní napomenutí. Následující šetření si vyžádalo více než půl roku a během něj byli vyslechnuti také jednotliví účastníci konference. OŠR nakonec dospěla k rozhodnutí, že vinu R. Lasáka nelze prokázat a stejně tak ani vinu ředitele školy A. Teličky, nebo některého z Lasákových kolegů.⁶⁴

59 SOKa Olomouc, fond M 5-1, Městský školní výbor (český), Olomouc, inv. č. 15, kart. 1, Zpráva moravské zemské školní rady č. 29293 z 4. 10. 1914.

60 M. LENDEROVÁ a M. HALÍŘOVÁ a T. JIRÁNEK, *Vše pro dítě!*, s. 82–97.

61 Censurní stanice spadaly pod generální štáb c. k. armády.

62 K pojmu výpomocný učitel viz výše. Otto KATSCHINKA, *Das Lehrerrecht*, s. 89.

63 MZA Brno, B 22 Zemská školní rada Brno, I. část, inv. č. 33, kart. 43. K. u. K. Militärkommando Krakau, 2. 11. 1916, č. 7059.

64 Patrně poslední schůze okresní školní rady v Přerově k této záležitosti se konala 12. 5. 1917. MZA Brno, B 22 Zemská školní rada Brno, I. část, inv. č. 33, kart. 43, protokol z 12. 5. 1917.

K tomuto rozhodnutí přispěla nejednotnost tvrzení vyslechnutých osob. Na počátku však zjevně sehrál roli nedostatek úředně schválených čítanek.

Závěr

První světová válka přerušila modernizační trendy ve školství a výrazně zhoršila kvalitu vzdělání a péči o dítě. Válečné hospodářství a nedostatek energetických zdrojů se podepsal také na provozu obecných a měšťanských škol. Učitelství byl v průběhu války i v poválečné době stížen značnou fluktuací. Absence žáků byla vysoká a všeobecný nedostatek potravin, zejména v posledních dvou válečných letech, se promítl také do jejich nedostatečné výživy. Tento problém se snažil stát řešit zřizování lidových kuchyní a školních jídelen.

Pedagogové i žáci byli zaměstnáni četnými pomocnými hospodářskými akcemi ve škole i mimo ni, jež měly z praktického hlediska nepatrný význam. Z hlediska udržování loajality a posilování vztahu k „širší vlasti“ však byly zejména pro německojazyčné obyvatelstvo významné.

Moravská zemská školní rada informovala prostřednictvím podřízených okresních školních rad vedení škol o aktuálních opatřeních, jež měla vést k udržení škol v provozu. Školní rady však také podobně jako v předválečné době řešily četné personální záležitosti pedagogů a žáků.

Mezi běžnou agendou školních rad pak vystupují případy porušení předpisů ze strany pedagogů, kteří se potýkali s nedostatkem schválených učebních materiálů, ale také trpěli hmotným nedostatkem, např. obuvi, kterou se snažily získat svépomocí, ovšem i ta podléhala hospodářství centrálně řízených institucí.

Stát a země očekávaly od pedagogů, případně žáků a jejich rodičů, že významně přispějí nejen k udržení morálky civilního obyvatelstva, ale také že sami podpoří válečné hospodářství finančně i vlastní prací.

Učitelky a učitelé měli svým veřejným působením garantovat klid a pořádek ve společnosti, neustále vzbuzovat a posilovat loajalitu obyvatel, zejména žáků, vůči monarchii, což v jazykově smíšených městech, kterým byla také Olomouc, bylo obtížné. Nacionálně motivované spory předválečné doby eskalovaly v době války, což se projevilo také určitou nedůvěrou k Červenému kříži ze strany neněmeckého obyvatelstva.

Managed Loyalty? The Image of Schooling in Olomouc during the First World War through the Prism of School Boards

(Summary)

The aim of the following study is to answer how school boards in Moravia, the bodies of school supervision, reflected the course of the World War I in their official letters, and to what extent teachers and pupils were involved in wartime events through the instructions of these supervisory bodies.

The everyday war reality was a permanent tension for children, their parents, teachers and the educational bureaus in the hinterland. There was a lack of energy sources, clothing and shoes. The number of teaching staff and text books was in short as well.

State and land produced a tremendous pressure on the performance of all the participants. It meant not only the war bonds and various material collections. Besides that, pupils and teachers had to contribute to the war economy with their own activity. The loyalty to the homeland was naturally expected.

Mgr. Ivan Puš, Ph.D.
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
ivan.pus.ip@gmail.com